

ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (за газетними джерелами 1917–1918 рр.)

Процес державотворення в Україні в період національно-визвольної революції 1917–1920 рр. супроводжувався змінами в освітньо-культурному житті суспільства. Усі національно-освітні перетворення знайшли широке відбиття в українській пресі, яка є важливим джерелом вивчення процесу духовного відродження України. Газетна періодика того часу складала чималий масив джерел з питань українізації суспільства, розвитку національної освіти та науки.

У період національно-визвольної революції українізація охопила всі сторони життя українського суспільства. При цьому провідною силою того часу, яка виступала за викладання українською мовою в школах, ліцеях, університетах, за перехід до українського в державному, громадському житті та побуті була українська інтелігенція. Політичні, громадські діячі багато уваги приділяли українізації всіх типів шкіл, освітніх закладів, розвитку їхнього національного характеру.

Політику українізації широко висвітлювали практично всі українські газети та часописи того періоду. “Ні на хвилину не забуваймо, що наша рідна мова – це наша окраса, це наша душа, це наша ознака національно-культурного життя”, – писав І. Огієнко у статті “Рідна мова в українській школі” на сторінках “Нової Ради” [1].

Характерною в плані захисту української мови є стаття М. Карбовського “Шануймо свою рідну мову” в газеті “Народна воля” від 1 червня 1917 р., у якій автор підкреслює: “Зі шкіл, із церкви, із суду – звідки тільки могли виганяли нашу мову. Нам забороняли писати по-своєму книжки і газети, був навіть час, коли прилюдно не можна було заспівати нашої пісні” [2].

У період Центральної Ради процес українізації в державі очолила Комісія з українознавства на чолі з В. Науменком. При ній працювали секції: шкільних програм у складі О. Дорошкевича; історична – краєзнавця М. Симашкевича і В. Щербини; літературна – А. Музиченка та І. Огієнка.

Особливе місце на шпальтах газет займає група матеріалів про українізацію освіти, яку уявляла інтелігенція так: введення предметів українознавства – української літератури, мови, історії, географії; підготовка кадрів учителів шляхом організації курсів; відкриття українських шкіл і гімназій.

Проблема українізації освіти стояла практично в центрі всіх питань, які розглядалися на губернських, повітових з’їздах, місцевих зборах по всій Україні. Показовою є одна з публікацій “Робітничої газети” під рубрикою “З українського життя”. Вона свідчить, що 20 і 28 березня 1917 р. відбулися Черкаські повітові збори (на Київщині) у справі українізації шкіл. Збори ухвалили:

“1. З 1917–1918 н.р. в усіх початкових народних школах розпочати навчання рідною українською мовою.

2. Російську загальнодержавну мову обов’язково вчити з третього року навчання.

3. Влаштувати влітку курси з українознавства.

4. В усіх школах обов’язково викладати українську мову, українське письменство і право – як перехідний ступінь до повної українізації.

5. Права меншості націй забезпечити правом відкривати свої школи на рідній мові на рівних зі школою українських умов” [3].

Газетні матеріали доповнюють спогади Д. Дорошенка, який зазначав, що “перші кроки у справах введення української мови в школі були здійснені в Києві ще в березні 1917 р. Так гласний київської міської Думи Н. Ярошевський вніс пропозицію негайно запровадити навчання українською мовою в міській школі ім. С.Ф. Грушевського на Куренівці. Пропозиція була прийнята одноголосно” [4.-С.42].

Увага до духовної спадщини українського народу багато в чому зумовила виникнення на сторінках українських газет групи джерел, які можна об’єднати популярними того часу рубриками: “Шануймо свою рідну мову”, “За рідну школу”, “Як дбають селяни про свою освіту” [5].

Газетні джерела свідчать, що процес українізації супроводжувався усуненням насадженої в попередні часи русифікації українського життя.

Активними носіями процесу українізації були організації товариства “Просвіта”, які відновлювались і масово виникали як в губернських містах, так і в селах. Так газета “Чернігівський вісник” у серпні 1917 р. писала: “З кожним днем відкриваються бібліотеки, читальні, організовуються різні благодійні і просвітницькі заклади” [6].

Дані газетних джерел доповнюють архівні документи, які свідчать, що головними центрами “просвітнянського” руху в 1917 р. були Київ, Кам’янець-Подільський, Катеринослав, Миколаїв, Чернігів, Житомир, Полтава, а в середині вересня 1917 р. налічувалось більше 800 цих організацій у містах і селах України. “По містах і містечках, по селах та хуторах – скрізь гуртуються люди... Засновуються нові просвітні товариства. Оживають старі... Просвітні товариства густою сіткою вкривають Україну”, – так характеризував журнал “Просвітянин” науково-просвітницький рух в Україні в 1918 р. [7].

Крім того, українська періодика досить часто містила матеріали, у яких порушувались питання українізації церкви.

Так газета “Вільне слово”, висвітлюючи рішення Полтавського єпархіального з’їзду Духовенств і мирян у статті “Про українізацію церкви”, писала: “Українізація церкви – насущна потреба оновленої та вільної України”. У рішенні з’їзду, що відбувався в Полтаві з 5 по 8 травня 1917 р., зазначалося, що українізація церкви повинна проходити в таких формах:

1. У вільній Україні мусить бути вільна автокефальна церква.
2. Слід негайно припинити практику призначення на посади єпископів в українські єпархії великоросіян.
3. Служба Божа в Українській Церкві повинна правитись українською мовою.
4. Утворити національну духовну школу.
5. Духовна школа за 3-4 роки мусить бути зукраїнізована цілком із правом забезпечення нацменшостей та ін. [8].

Джерела переконують у тому, що процес українізації, зокрема в усіх ланках освіти відбувався небезболісно, що було спричинено як об’єктивними умовами, інерцією, так і опором певних кіл.

Так значне місце в газетній періодиці займають матеріали, що висвітлюють перешкоди, які стояли на шляху українізації. Перш за все це – нестача приміщень для освітньої роботи, коштів, книжок; відсутність у достатній кількості вчителів з українознавства; неписьменність і та ін. В одній із кореспонденцій газети “Союз” (м. Умань) зазначалось, що головними причинами, які гальмували процес освіти селянства, була нестача підручників і коштів, і якщо їх усунути, то село легко подолає всі інші перешкоди.

Треба лише мобілізувати й згуртувати всі культурно-освітні осередки з власними виконавчими органами”[9].

Газета “Рідне слово” писала, що 23 квітня 1917 р. учні гімназії містечка Чугуїв (Слобожанщина) на своїх зборах ухвалили, щоб з початку 1917/1918 навчального року для всіх учнів гімназії почали викладати “предмети українознавства”; а “для учнів і учениць українського походження” були відкриті паралельні курси викладання основ наук українською мовою. Разом із тим директор гімназії відмовився підтримати клопотання зборів, заявивши: “Это меня не касается” [10].

Робота із запровадження української мови з початку 1917/1918 навчального року зустріла “опір реакційно налаштованих педагогів у Полтавській жіночій гімназії” [11].

Пристрасно викривала шовіністичні позиції проросійськи налаштованих педагогів у своїх публікаціях газета “Народна воля”. Так у статті “Вороги українського народу” даної газети вказувалось, що голова Уманської земської управи відмовився пожертвувати на уманську гімназію, при цьому заявив, що “ми живемо в Росії, і тому ніяких подібних українських гімназій заводити не треба” [12].

Газетні матеріали свідчать, що головною причиною, яка гальмувала процес українізації, запровадження української мови як державної, було неприйняття національної, “музицької” мови з боку, перш за все, росіян, зросійщених чиновників, яке мало місце повсюди. У статті “Не хочуть “музицької” мови” газети “Прилуцька думка” В. Колодуб критикує “совет союза родительских комитетов”, київських панків і полупанків, які виступали проти введення в курс середньої школи обов’язкового вивчення української мови. “Вони, – вказує автор, – називають рідну мову музицьким жаргоном, наріччям дядьків, галицьською “тарабарщиною”... Ех, ви, лукаві, невдячні та некультурні люди”, – робить висновок автор статті [13]. Проти насильницької русифікації в Україні, яка була однією з причин низького рівня освіти громадян України, за введення українських шкіл виступала стаття “Нова школа” тієї ж газети [14].

Загальнонародний рух за школу у незалежній Україні здійснювався на основі “природного права”, яке, як писала УЦР у відозві “До українського народу” від 9 березня 1917 року, “повернула йому революція”. Відозва закликала народ України “рішуче домагатися... права на заведення рідної мови у всіх школах, від нижчої до вищих” [15]. У відповідь на цю відозву по Україні прокотилась хвиля різних з’їздів, зборів учительських спілок, на яких рішуче вимагали створення національної школи.

Учительство складало одну з найчисельніших груп української інтелігенції. Вона залучалась до громадсько-політичної діяльності через професійний рух. Діяльність спілок наповнювалась політичним змістом в умовах здійснення національно-демократичної революції. Голова Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки С. Русова неодноразово через пресу зверталася до українського вчителства, закликала вчителів об'єднатися в спілку, яка твердо стоїть на “боці інтересів відродження школи на Україні”. Однією з перших в березні 1917 р. була створена Катеринославська спілка. А всього в 1917 р. в Україні було утворено 77 учительських спілок.

Учительські союзи в губерніях ставили ті ж самі цілі, що і Всеукраїнська спілка: реформа народної освіти, заснування освітніх організацій, об'єднання всіх педагогічних сил тощо. Утворення учительських спілок та їхні рішення мали важливе значення як для корінного перетворення школи на засадах свободи і демократизації, так і для духовно-культурного піднесення в Україні. Так у постанові педагогічного з'їзду в Харкові в квітні 1917 р. зазначалось, що “Між усіма тими гаслами, котрі сучасні події поставили перед українським громадянством, “Українська школа” займає визначне місце” [16].

Багато матеріалу аналітичного змісту дає нам “Робітнича газета” про хід I Всеукраїнського учительського з'їзду, який відбувся у квітні 1917 р. у Києві за ініціативою Всеукраїнського товариства шкільної освіти.

Організаторами цього з'їзду стали приват-доцент Т. Сушицький, педагоги – О. Дорошкевич, М. Зеров, М. Василенко. Зокрема, з'їзд запропонував УЦР, як інформує “Робітнича газета”, створити Головну українську шкільну раду, яка “планово повела б справу організації рідної школи й освіти на Україні”.

Прислухавшись до цього, УЦР “утворила при собі шкільну комісію”, до складу якої ввійшла Рада Всеукраїнського Товариства шкільної освіти, а пізніше на базі цієї комісії виникла Генеральна шкільна рада при Генеральному секретарі освіти І. Стешенку.

Крім того, з'їзд учителів прийняв ряд головних рішень про те, що:

– школа на Україні повинна бути національною, тобто українською, із забезпеченням прав меншин;

– при університетах заснувати українські кафедри;

– усунути з посад учителів-чиновників, русифікаторів і тих, які служили при старому урядові співробітниками охоранки [17].

Принципи організації національної школи на з'їзді були викладені у виступах М. Василенка та відомого педагога доцента Київського університету В. Прокоповича і склали основу резолюції “Про вищу і середню школу”, прийняту абсолютною більшістю голосів. У доповіді В. Дурдуківського “Про складання кадрів учителів” істотною була пропозиція про створення педагогічних курсів, інститутів, поліпшення правового становища вчителів [17].

Як свідчать газети, важливим підсумком роботи з'їзду було вироблення принципів демократизації управління школою, участі вчителства через спілки в державних, громадських інститутах, загальної українізації школи, плану єдиної школи. Так за матеріалами “Вісника педагогічно-професійного з'їзду” єдина школа утворювалась на таких підвалинах: а) Вчення спочатку ведеться на основі оточуючого життя; б) Нормальна народна школа повинна бути 7-річною, бо тільки за цей час можливо досить повно використати й опрацювати відповідно до вимог науки те, з чим дитина переступила шкільний поріг; в) Семирічна школа повинна бути загальноосвітньою, бо тільки при 7-річному курсі можна закласти певні підвалини життя; г) Через економічні та інші умови неможливо 7-річну школу одразу зробити загальною, тимчасово можна обмежитись курсом перших чотирьох років 7-річної школи; д) Програма гімназії складається із систематичних курсів наук. Курс має бути 4-річний; е) Технічні, сільськогосподарські школи та інші бажано так пристосувати, щоб вступати до них можна було безпосередньо після 7-річної загальноосвітньої школи [18].

Ідею національної школи, освіти і національного виховання, пропагували як губернські, так і місцеві освітянські газети. Серед них такі, як “Вісник товариства “Українська хата” (Херсон), “Вісник товариства “Просвіта” у Катеринославі” та газета “Вільне слово”, яку в 1917 р. видавало Золотоніське товариство “Просвіта”. Крім того, газети інформували своїх читачів про освітянські події (відкриття українських шкіл, зібрання вчителів, робота курсів українознавства тощо), які відбувалися на теренах України. Наприклад, “Вісник товариства “Просвіта” у Катеринославі публікував матеріали I Всеукраїнського з'їзду вчителів Катеринославщини, який відбувся у квітні 1917 р. Через такі та подібні публікації вчителі не тільки розширювали свій професійний і загальний світогляд, але й озброювались конкретними формами і методами дій щодо побудови нової школи [19].

Чимало матеріалу про відкриття та діяльність українських початкових шкіл дають такі газети, як “Вісник товариства “Просвіта”, “Рідне слово” та ін. Зокрема “Рідне слово” відстоювало таку

систему шкільної освіти, за якої початкова освіта була б обов'язковою і безкоштовною, щоб здобути знання мали практичну цінність, щоб школа готувала патріотів своєї Вітчизни.

Шляхи досягнення цих вимог газета вбачала у створенні широкої мережі національних початкових шкіл, забезпеченні їх відповідними педагогічними кадрами, введенні нового змісту освіти, нових методів навчання й виховання.

На сторінках газети виступали Генеральний секретар народної освіти І. Стещенко, освітня діячка Х. Альчевська, професори Сумцов, Зайкевич, Стороженко, педагоги Г. Готкевич, Д. Ткаченко та інші [20].

За даними преси до осені 1917 р. у Києві почало працювати 15 нових нижчих початкових шкіл, у Волинській губернії – 41. Тоді ж були “відкриті громадами” школи для першокласників у подільських селах Мазурівка, Заньківці, Жохнівка, Тростянець, Михайлівка, Купичен, Шуньків. А всього у Подільській губернії вперше відчинили двері для дітей 30 таких шкіл [21].

Крім національних шкіл, українське населення відкриває українські гімназії – це середні школи, де вчаться діти дорослі, що вже пройшли початкову школу. З весни по осінь 1917 р. гімназії відкривалися в Києві, Катеринославі, Одесі, Харкові та в інших губернських та повітових містах і селах” [22].

В травні-липні 1917 р. лише у великих промислових містах і ряді губернських центрів – Полтаві, Чернігові, Херсоні та ін. – відкрилися 53 українські гімназії. Газета “Вільне слово” повідомляла, що у вересні 1917 р. була відкрита аналогічна Чорнобаївська українська гімназія, де вивчалися українська, німецька, французька, російська мови, історія України та інші дисципліни. 22 жовтня 1917 р. в с. В.-Бурімка (Золотоніського повіту) відкрилася Великобурімська українська мішана гімназія [23.-С.388].

Значне місце займають матеріали, які висвітлюють в зазначений період відкриття та діяльність в Україні народних університетів, закладів самоосвіти, хат-читалень тощо. Примітною щодо цього є кореспонденція “Народні доми – українські хати” в газеті “Вільне життя”, у якій, на думку автора, “до керування українськими хатами треба покликати людей, котрі розкажуть селянинові, що він – українець, що він має власну вітчизну – Україну, що його душу, тіло й розум міцно тримали в кайданах і через те він нічого не знав, нічого не бачив. Якщо завдання “українських хат” здійсниться, села наші швидко підуть до нового, кращого життя” [24].

Газетні джерела дають можливість встановити, що утворення народних університетів було одним із напрямів поширення української мови та культури протягом усіх років Української революції.

За спогадами Д. Дорошенка, “найважливішим досягненням в період української державності на полі української освіти було відкриття Українського народного університету” [25.-С.399].

Організація створення народних університетів на Україні стала новою сходинкою в розвитку просвітницької діяльності інтелігенції. Так на території України на початку 1917 р. діяли три класичні університети – у Києві, Харкові та Одесі. З них вийшло немало прекрасних педагогів, учених. Народні університети стали однією з форм культурно-просвітницької роботи інтелігенції серед дорослого населення.

Газета “Последние новости” інформувала, що за ініціативою київського підприємця Л. Бродського 11 квітня 1917 р. відбулися збори фінансового світу Києва. На ньому було вирішено зібрати 5 мільйонів карбованців на створення “зразково постановленого народного університету”, який став би “джерелом освіти всього населення України”, а 4 липня 1917 р. на засіданні наукових кіл столиці був сформований комітет з організації народного університету [26].

Учасником руху за народний університет став і “Академічний союз”, союз діячів вищої школи. Він виник ще в період революційного піднесення 1905 р. і в Україні ставив за мету автономію вищої школи, рівноправність національностей, викладання рідною мовою. Відроджений за допомогою професора І. Луцицького 1917 р. “Союз” почав роботу з організації публічних лекцій, що стало першою сходинкою в підготовці народного університету. Секції суспільних наук в ньому очолив найстаріший член “Союзу” К. Воблий, про що писала “Киевская мысль” в березні 1917 р. [27].

Матеріали преси широко висвітлювали урочисте відкриття університету 1 жовтня 1917 р., на якому були присутні члени Центральної Ради, яка асигнувала для розвитку університету 25 тис. карбованців. У своїй промові на відкритті І. Огієнко відзначив: “Який би бік життя ми не взяли, ми скрізь побачимо, що народ наш виявляє себе окремим ... народом із самостійною культурою”. За даними газети “Народна воля”, кількість перших слухачів університету на початку відкриття досягло 616 чоловік. Лекції читали професори Вищих жіночих курсів у Києві – Н. Полонська-Василенко, В. Завітневич, Г. Александровський та інші. Про відкриття та роботу в лютому 1918 р. при народному університеті підготовчих курсів повідомляла в своїх публікаціях газета “Відродження”.

Рух за створення народних університетів – осередків відродження української культури, – за свідченням преси, підтримала інтелігенція інших міст України: Народний університет ім. Т. Шевченка був заснований у Сумах, ім. Караваєва – у Катеринославі. Гласні міської думи у Полтаві також постановили заснувати Народний університет. Раціональним було визнано відкриття подібних наукових центрів у Чернігові, Житомирі, Одесі, Харкові, Вінниці, Черкасах та інших містах, про що давали ґрунтовну інформацію “Народная жизнь”, “Народна воля”, “Відродження” та інші газети.

У цілому, як свідчить тогочасна преса, в УНР була проведена значна робота з реформування та розвитку національної освіти. Це диктувалося потребами будівництва незалежної держави і здійснювалось на основі досягнень прогресивної педагогічної думки. Найактивнішу участь в реформуванні системи освіти брали широкі народні маси і, особливо, демократичне українське вчителство.

Таким чином, газети свідчать, що розвиток народної освіти та запровадження політики українізації було одним із напрямів особливого піклування українського уряду за часів Центральної Ради, тобто протягом усього періоду підготовки і проголошення Української Народної Республіки.

Ця політика не лише ініціювалася “зверху”, розроблялася і підтримувалася інтелігентною елітою, а й знаходила підтримку серед широких мас, особливо серед селянства. Про те, що дана політика підтримувалася “знизу”, свідчили не лише центральні урядові газети, газети політичних партій, але й місцева преса. Повернення широких кіл громадськості до української мови, розвитку національної освіти та культури було настільки сильним і незворотнім, що і в часи Гетьманщини цей процес не припинився.

Джерела та література

1. Нова Рада. – 1917. – 17 серпня.
2. Карбовський М. Шануймо свою рідну мову // Народна воля. – 1917. – 1 червня.
3. Робітнича газета. – 1917. – 22 квітня.
4. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – Т. I.
5. Нова Рада. – 1917. – 14 травня, 28 жовтня, 9 листопада; Народна воля. – 1917. – 1 червня; Вільне слово (Золотоноша). – 1918. – 26 червня.
6. Чернігівський вісник. – 1917. – 30 серпня.
7. Передмова // Просвітянин. – 1918. – № 1.
8. Про українізацію церкви // Вільне слово (Полтава). – 1917. – 16 грудня.
9. Союз (Умань). – 1918. – 1 червня.
10. Рідне слово (Харків). – 1917. – 13 травня.
11. Свободный голос (Полтава). – 1917. – 16 октябрю.
12. Вороги українського народу // Народна воля. – 1917. – 31 серпня.
13. Колодуб В. Не хочуть мужицької мови // Прилуцька думка. – 1917. – 4 серпня.
14. Прилуцька думка. – 1917. – 8 вересня.
15. Нова Рада. – 1917. – 9 березня.
16. Рідне слово (Харків). – 1917. – 29 квітня.
17. Робітнича газета. – 1917. – 10 квітня.
18. Вісник педагогічно-професійного з'їзду. – 1917. – 14 серпня.
19. Вісник товариства “Просвіта” (Катеринослав). – 1917. – 15, 23 квітня.
20. Див.: Вісник товариства “Просвіта”. – 1917. – 23 квітня; Рідне слово. – 1917. – 15 квітня.
21. Народна воля. – 1917. – 11 серпня.
22. Наш шлях. – 1919. – 11 грудня.
23. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – Т. I.
24. Вільне життя (Одеса). – 1918. – 1 червня.
25. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – Т. I.
26. Последние новости. – 1917. – 11 квітня.
27. Киевская мысль. – 1917. – 31 марта.

Summary

In the article the author, basing on the vast press materials, investigates the history of public education development in Ukraine in the time of Central Rada (Council) period (1917–1918).